

בעקבות דמויות מופת במורשת העם

דונה גרציה

"במקום שאליו אני הולך היו רבים כבר לפני. השאירו שביל, השאירו עץ, השאירו
אבן לרגלי, ומה אני אשאיר אחרי, האם אשאיר איזה דבר?" יורם טהרלב

דונה גרציה (חנה) נשיא

משך השיעור: 30 דקות

הגורם המעביר: מפקד

קהל היעד: כלל צה"ל

רציונאל:

מערך זה יעסוק בדמותה של דונה גרציה נשיא (בשמה העברי: חנה) שהיתה אחת מעשירות הארץ ופעלה במסירות למען אחיה היהודים. בכוח כספה ומעמדה פעלה למען בני עמה הנרדפים והעניים, ולמען ההתיישבות בארץ ישראל. מערך זה עוסק בדמותה ובערך הרעות שעולה מסיפור חייה.

מטרת על:

חיזוק והעצמת ערך הרעות לאור דמותה של דונה גרציה.

מטרות ביניים:

- החייל יכיר את סיפור חייה של דונה גרציה.
- החייל יכיר את ערך הרעות, חשיבותו, וביטוייו בחייה ובמעשיה של דונה גרציה.
- החייל ידון בביטוייו של ערך זה בצה"ל וביחידה.

מהלך השיעור:

- חלק א' - דונה גרציה, נעים להכיר, 5 דקות
- חלק ב' - "היא היתה צור ישועה", 10 דקות
- חלק ג' - חרם אנקונה ומימוש ערך הרעות בצה"ל וביחידה, 10 דקות
- חלק ד' - סיכום מפקד, 5 דקות

סה"כ: 30 דקות

חלק א': דונה גרציה - נעים להכיר (5 דקות)

למפקד/ת: שאל/י : האם מישהו מכם שמע פעם את השם "דונה גרציה"? מי היא הייתה? מה היא עשתה?

לאחר תשובות החיילים, הבא/י במילים שלך את הסקירה הבאה (בנספחים תוכל/י למצוא הרחבה):

דונה גרציה ובשמה בעברי חנה נשיא הייתה מנהיגה, נדבנית ומדינאית, שפעלה רבות למען העם היהודי. היא נולדה כדונה גרציה בשנת 1510 בפורטוגל למשפחה עשירה של יהודים אנוסים (כלומר, יהודים שחיו בספרד לאחר גירוש ספרד בשנת 1492 ובפורטוגל לאחר המרתם לנצרות בכפיה בשנת 1497. היהודים שנותרו שם חיו כאנוסים: נוצרים בגלוי ויהודים בסתר וסבלו מאוד מרדיפות האינוקויזיציה הנוצרית).

דונה גרציה התוודעה ליהדותה רק בגיל 12 ונישאה בגיל 18 עם דודה פרנצ'סקו שגם הוא היה יהודי בסתר, ראשית בטקס יהודי בחשאי ואחר כך בטקס מפואר בכנסייה. לדונה גרציה נולדה בת שנקראה ריינה.

בשנת 1536 נפטר בעלה, והיא ירשה את האימפריה העסקית שלו והונו הרב. בעקבות לחצי האינוקויזיציה עזבה את פורטוגל, בתחילה לבלגיה ואחר כך לאיטליה, שם חזרה ליהדותה בגלוי. היא השמשה בכספה ובכוחה לעזור ולסייע לבני עמה העניים והנרדפים: היא הקימה רשת שהבריחה יהודים אנוסים מפורטוגל, תרמה כסף לנזקקים ולפדיון שבויים, לבתי כנסת וישיבות, ופעלה בצורה דיפלומטית למען זכויות היהודים. בשנת 1553 עברה לקונסטנטינופול שבטורקיה המוסלמית. היא פעלה למען שיקום העיר טבריה ופעלה ליישוב יהודים בה. היא נפטרה בשנת 1569 לפני שהספיקה להגשים את חלומה להתגורר בארץ ישראל.

לאחר מכן שאל/י את חייליך במילים שלך: חייה של דונה גרציה רצופים פעולות משמעותיות ואידיאלים חשובים. מתוך הסקירה על חייה: מה בולט, מה התכונה המרכזית העולה מדמותה?

לאחר תשובות החיילים, הסבר/י: ניתן להבחין כי דונה גרציה פעלה למען עמה, וביטאה נטילת אחריות ודאגה לאחיה.

חלק ב': "היא הייתה צור ישועה" (10 דקות)

קרא/י לחייליך את הקטע הבא והסבר/י אותו: בשנת 1553 יצא בפרארה שבאיטליה הספר "ניחומים לתלאות ישראל", הספר שנכתב בפורטוגזית מתאר את סיפור התלאות שעברו יהודי ספרד ופורטוגל. את הספר הקדיש המחבר (שמואל אושקי) לדונה גרציה, וכך הוא כותב עליה:

"מי חזה בחידוש צדקנותה של מרים המקריבה חייה למען אחיה? בתבונת דבורה השולטת על עמה? בכוחה המפואר של האלמנה היהודית הצנועה ורחבת המחשבה הגואל את הנצורים? היא האישה המסייעת לבניך הנצרכים בתחילת מסעם, שעניותם מונעת מהם להציל את עצמם מן המוקד ולצאת לדרך כה ארוכה... ובהגיע מים עד נפש היא מושיטה להם ברצון את ידה... היא הייתה צור ישועה... מנוחה ליגע, מעיין מים טהורים המרווה את הצימאון..."

הסבר: הכותב משווה את דונה גרציה למרים אחות משה שסכנה את חייה למען אחיה, תבונתה הגדולה מזכירה את תבונת ההנהגה של דבורה הנביאה, ומציין את פעולתה להצלת הנצורים (האנוסים)

לאחר הקריאה והסבר הדברים, שאל/י: המחבר משווה בין דמותה של דונה גרציה לדמויות מופת בהיסטוריה היהודית כמו מרים הנביאה ודבורה הנביאה, מדוע הוא עושה זאת?

לאחר תשובות החיילים הסבר/י: ההשוואה הזו מראה עד כמה העריך המחבר את מעשיה של דונה גרציה עד כדי כך שהוא רואה בה כאחת מדמויות המופת שקמו לעם ישראל בכל הדורות, ובתיאור פעולתה מדגיש המחבר את ערך הערבות ההדדית בהנהגת העם.

שאל/י: המחבר משווה את התנהלותה של דונה גרציה למרים וכותב כי שתיהן היו מוכנות להקריב את חייהן למען אחיהן.

א. מהיכן לדעתכם ניתן לשאוב את הכוח על מנת לפעול למען האחר?

ב. מה מסייע לחיזוק הלכידות והרעות בינינו בצוות וביחידה הצבאית?

הסבר: מימוש הרעות עשוי לדרוש גם מסירות נפש. ערך הרעות ברוח צה"ל מדגיש כי "החייל יפעל מתוך אחווה ומסירות לחבריו לשירות, ויחלץ תמיד לעזרתם כשהם זקוקים לו או תלויים בו, חרף כל סכנה וקושי, עד כדי חירוף הנפש".

אנחנו פועלים יחד למען מטרה משותפת וחשובה של הגנת המדינה, אם נפעל יחד ונדאג באמת אחד לשני נוכל למלא את המשימה על הצד הטוב ביותר. רעות אמיתית ואחוה מעניקה כוחות נפש גדולים להשקיע ואפילו להסתכן למען חברינו. הרעיון שהרעות מגיעה עד כדי חירוף הנפש מדגישה את המחויבות הטוטאלית של כל אחד לחברו ואת חשיבותה של הרעות והערבות ההדדית למילוי המשימה בשירות הצבאי.

חלק ג': חרם אנקונה (10 דקות)

למפקד/ת: הבא/י במילים שלך את הסיפור של חרם אנקונה, על פי הקטע הבא:

הסיפור מתחיל כאשר קבוצה של יהודים אנוסים שברחה מפורטוגל התיישבה בעיר אנקונה שבאיטליה, שהייתה עיר נמל חשובה. בשנת 1555 החל האפיפיור להתנכל לאותם אנוסים והוא הורה להחרים את רכושם ולהעלות אותם על המוקד. דונה גרציה נטלה סיכון אישי והחליטה להתערב באירוע תוך הפעלת לחץ דיפלומטי רב בעיקר באמצעות הסולטן הטורקי והצליחה לשחרר חלק מהיהודים האנוסים. עשרים וארבעה יהודים הועלו על המוקד בעיר אנקונה. כתגובה למעשה נפשע זה כינסה דונה גרציה קבוצה של רבנים ומנהיגים והם הטילו חרם כלכלי על העיר אנקונה, כדי להעניש את האפיפיור שהיה אחד האישים החזקים ביותר באירופה. בתחילה החרם אכן פגע והחליש את כלכלת העיר אך לבסוף דעך והתמוסס.

שאל/י את חייליך: מה ניתן ללמוד מסיפור זה על המסירות של דונה גרציה לאחיה היהודים?

לאחר תשובות החיילים הסבר/י: סיפור זה ממחיש עד כמה רחוק הייתה מוכנה דונה גרציה ללכת כדי להגן ולהציל את אחיה. דונה גרציה הפעילה כוח דיפלומטי, כלכלי ופוליטי רב מאוד, בעימות חזיתי אפילו עם ראש הכנסייה הנוצרית, למען אחיה הנרדפים.

חלק ד': סיכום מפקד/ת (5 דקות)

למפקד/ת: קיים/י דיון סביב ערך הרעות ויישומו בצבא וביחידה, תוכל/י להיעזר בשאלות הבאות:

- מה התחדש לכם בעקבות המפגש עם דמותה של דונה גרציה?
- מה הפתיע אתכם בהתנהגותה?
- אילו ערכים ביטאה בהתנהגותה?
- מה ניתן ללמוד ממנה לשירות הצבאי ביחידתנו?

לאחר הדיון סכם/י במילים שלך את מהלך השיעור:

- למדנו על דמותה של דונה גרציה ועל קורות חייה.
- למדנו על ערך הרעות והמסירות לאחר ועל ביטוייהם במעשיה של דונה גרציה.
- שוחחנו על מימוש ערך הרעות בצה"ל וביחידה.
- ניתן להביא ציטוט מדבריו של נשיא המדינה לשעבר שמעון פרס:

"כאשר דונה גרציה הפכה לאישה העשירה בעולם, העושר התברר, לא היה תכלית מעשיה, הכסף אפשר לה לממש שאיפות נעלות למען בני עמה. כשהחליטה לשוב למולדת העתיקה ולחדש המורשת הגדולה, היא הייתה לציונית הראשונה".

- ערך הרעות ממסמך "רוח צה"ל":

החייל יפעל מתוך אחווה ומסירות לחבריו לשירות, וייחלץ תמיד לעזרתם כשהם זקוקים לו או תלויים בו, חרף כל סכנה וקושי, עד כדי חירוף הנפש"

הבא/י בפני חייליך את ה"אני מאמין" הפיקודי שלך על חשיבות ערך הרעות, ומשמעותו בביצוע המשימה הצבאית.

הרחבה על דמותה של דונה גרציה

דונה גרציה, ובשמה העברי חנה נשיא הייתה אשת עסקים בעלת הון מופלג, מדינאית ונדבנית שפעלה רבות למען עם ישראל באחת התקופות האפלות והקשות בהיסטוריה היהודית.

רקע היסטורי: בשנת 1492 הועמדה בפני יהודי ספרד הברירה: להתנצר או לעזוב את הארץ ("גירוש ספרד"). חמש שנים אח"כ הורה מלך פורטוגל ליהודי ממלכתו להתנצר. חלק מיהודי ספרד ופורטוגל שהתנצרו שמרו על יהדותם בסתר, ואנו קוראים להם "אנוסים". היהודים שהמירו דתם נחשדו ע"י האוכלוסייה הנוצרית שלא האמינה להם שקיבלו על עצמם באמת את הדת הנוצרית, ואף סבלו מחקירות ורדיפות האינקוויזיציה (גוף כנסייתי נוצרי שתפקידו לאכוף ביד קשה חוסר אדיקות דתית וכפירה) שחיפשה אחרי כל גילוי של סממן יהודי. אנוסים רבים עונו הוצאו להורג בעוון יהדותם.

אל המציאות הזו נולדה בשנת 1510 דונה גרציה למשפחת יהודים אנוסים בליסבון שבפורטוגל, היא הוטבלה לנצרות ושמה הנוצרי היה ביאטריצ'יה די לונה. משפחתה הייתה עתירת ממון ועסקים ואף שהייתה נוצרית כלפי חוץ, שמרה בסתר על יהדותה. בבת המצווה שלה הוריה חשפו בפניה את סוד היותה יהודייה והיא קיבלה על עצמה זהות זו. בגיל 18 היא התחתנה עם דודה פרנצ'סקו מנדס ששמו היהודי היה צמח בנבנישתי, גם הוא ממשפחת אנוסים. הוא עסק בהצלחה במסחר בתבלינים ובבנקאות והיה אדם עשיר. הם נישאו בטקס יהודי בהיחבא ואחר כך בטקס נוצרי פומבי בכנסייה.

בשנת 1536 בעלה נפטר והיא נותרה עם בתה היחידה ריינה. היא ירשה את הונו של בעלה וניהלה את עסקיו, ובאותה עת היתה בעלת הון עצום, אחת הנשים העשירות בעולם. בין לקוחותיה היו מלכים רבים ואפילו האפיפיור. עקב לחצי האינקוויזיציה עברה עם אחותה ובן דודה להתגורר בבלגיה. אחר כך עברה לאיטליה ושם חזרה ליהדותה באופן גלוי. היא סייעה רבות לבני עמה והשתמשה בכספה והשפעתה לטובת היהודים האנוסים. היא ניהלה רשת הברחות שסייעה לאנוסי ספרד ופורטוגל לברוח מהמדינה ולהבריח את רכושם. היא תרמה כסף רב לנזקקים לפדיון שבויים, לבתי כנסת וישיבות ולהדפסת תרגום התנ"ך ללדינו.

בשנת 1553 ובברכת הסולטן העות'מני סולימן המפואר עברה לקושטא (קונסטנטינופול) שם יכלה לחיות חיים יהודיים בפומבי ובחופש מלא. גם שם המשיכה בפועלה למען עם ישראל והאנוסים, והקימה בתי חולים ובתי כנסת, בשנת 1556 גזר האפיפיור להעלות על המוקד קבוצה של אנוסים פורטוגלים באשמת חזרה ליהדות בעיר הנמל אנקונה שבאיטליה, ובתגובה הובילה דונה גרציה חרם כלכלי על העיר.

בשנת 1561 החליטה כי בארץ ישראל תחת השלטון העות'מני יוכלו היהודים הנרדפים ובעיקר האנוסים לחיות בשקט ובבטחה, ובקשה לחכור ערים ושטחים בארץ ישראל כדי ליישב שם יהודים, ובכך במובן מסוים היא הקדימה את התנועה הציונית במאות שנים. היא חכרה את טבריה וסביבתה והשקיעה כסף בשיקום העיר ובמטרה לפתח אפשרויות למגורים ולתעשייה. דונה גרציה התכוונה להתגורר בטבריה, אך בטרם הגשימה את חלומה נפטרה בקושטא בשנת 1569. דמותה של דונה גרציה מונצחת בבול ישראלי מיוחד ויש רחובות על שמה בטבריה חיפה ירושלים ועוד.

דמותה של דונה גרציה היא מופת לאהבת העם, לרעות ולדאגה כנה לנדכאים ולנרדפים, היא דוגמה לעוצמה נשית בלתי רגילה, במיוחד בתקופה בה היא חיה, והיא מבטאת דבקות במטרה ללא פשרות חרף קשיים רבים. כל אלו יחד עם גאוותה היהודית, האחריות והיוזמה בה היא נקטה יכולים לשמש השראה לכולנו.